

VICENÇ M. ROSSELLÓ I VERGER

LES SALINES DE L'ALBUFERA: UN ENIGMA HISTÒRIC I UNA HIPÒTESI GEOGRÀFICA

RESUMEN

Durante cuatro siglos al menos funcionaron unas salinas en un lugar hasta ahora desconocido de l'Albufera de València. Se publica un documento de su mejora en 1347. La proximidad al Palmar, deducida de los documentos medievales, no se contradice con la descripción de Escolano (1611) y la alusión de Teixeira (1629), que parece sugerir una alimentación marina. Los rótulos de la cartografía flamenca y una *Torre Nova de les Salines* en la posterior nos acercan a su localización, pero la espléndida panorámica de A. Van den Wýngaerde (1563) es la que resuelve el enigma, fijando la situación de las salinas en el interior del pedúnculo o flecha y concretamente en el actual Racó de l'Olla. La *Mata de Torre en Torre* corresponde a una enfilación entre la Torre Nova y la de les Salines. Queda la hipótesis o sospecha de una gran apertura de l'Albufera antes del siglo XVI o XVII.

ABSTRACT

For unless four centuries saltponds worked in a place until now unknown of l'Albufera de València. We publish a document about its improvement in 1347. The proximity to the Palmar, assumed thanks to the medieval documents, it does not contradict the description of Escolano (1611), nor the allusion of Teixeira (1629) that seems to suggest the marine feeding. The Flemish cartography labels and a *Torre Nova de les Salines* take us near to its location, but the splendid panoramic of A. Van den Wýngaerde (1563) is what solves the enigma, fixing the location of the saltponds in the interior of the spit and more precisely in the actual Racó de l'Olla. *La Mata de Torre en Torre* agrees with the alignment between *Torre Nova* and *Torre de les Salines*. It rests the hypothesis of the great opening of l'Albufera before the XVI or XVII centuries.

LES DADES DOCUMENTALS

Ningú no relaciona avui en dia l'Albufera de València amb la producció de sal, en no ser invocant la possible etimologia del Saler. Tanmateix no fou aquest indret on —durant quatre segles, almenys— funcionaren unes salines de les que acopie tot el que, per ara, en sabem i en deduïm.

Els testimonis escrits

Hom no ha escorcollat gaire al tema de la producció de sal valenciana: als articles de R. ARROYO (1961) i M. GUAL (1965) amb prou feines hi trobem la referència a l'extracció a les Salines de l'Albufera durant l'edat mitjana; la resta d'informació apareix dispersa en obres, sobretot, que al·ludeixen la història de l'Albufera.

El primer esment que he espigolat (MOMBLANCH, 1960) parla de l'atribució de les rendes de les salines a la casa de Sant Vicent Màrtir i al seu hospital, obra benèfica a mans dels cistercens¹. El document, però, més citat des de BRANCHAT (1784-86) és el privilegi de Morella de 21 de gener de 1250 en què Jaume I parla a bastament de la venda, preu i reserva de la sal, però no del procediment d'extracció, ni tan sols roman clar si es refereix al benefici de la sal a tot el regne. Tanmateix, el fet que hi dedique la meitat del document demostra la importància de l'activitat. «La conca de l'Albufera» hi figura, sense més precisions, com a àrea productora.

Entre els nombrosos documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó referents a les Salines de l'Albufera i comptes d'explotació, només coneguts per rúbriques, MOMBLANCH (1960) parla dels de 1259 i 1262. Gràcies a l'amabilitat de Mateu RODRIGO puc donar a llum un valuós document de 1347 (ACA, *Processos de Reial Cancelleria*, lligall 133/11, ff. 39 v-45 r) que ens diu que Jaume Roca havia millorat les Salines de l'Albufera, la producció de la qual no arribava abans a mil cafissos, invertint-hi 40.000 sous i portant «mestres de Provença, los quals obraren en les dites salines» on aconseguiren que la sal «lletja i negra» esdevingués més blanca i neta i se'n doblés la producció.²

També està documentada el 7 de gener de 1358 (MOMBLANCH, 1960) la venda de les Salines de l'Albufera, la gavella de la sal, les cases on es comprava, barraques, solars, pous, sènies, horts i terrenys de fabricació, hi compresa l'illa del Palmar i tots els drets de les salines, per 50.000 sous. En realitat el preu era la fiança d'un préstec per a subvenir les despeses de la guerra de Pere II el Cerimoniós amb Castella. Aquesta operació, amb el pacte de retrovenda, es repetiria

¹ L'assentament 1.472 del *Llibre del Repartiment* conté l'única referència a salines: «Sanctus Vincentius... decima redditus Albufere Valentie et salis in perpetuum VII idus januarii 1244.»

² [1347]. València. *Greuge presentat per Jacme Roca, antic arrendatari de les salines de l'Albufera de València, als conservadors de la Unió, denunciant els abusos soferts del batle general del regne, Arnau Sa-Morera*. ACA, *Processos de Reial Cancelleria*, lligall 133/11, fols. 39 v.-45 r.

[f. 43 r.] ... *Item*, significa que quant lo dit supplicant hac compra[d]a la gabell[a] de la sal d'En Guillem Serra, adonchs batle general, en les dites salines no.s feyen cascun any oltra M kafizs de sal, e aquella lega e negra, e volch obrar en les salines per mellorar aquelles, e axí [...] Guillem Serra donà llicència (*sic*) ab sa letra al dit supplicant que p[ò]gués mellorar les dites salines, e promés-li que ell li faria satesfer en les messions, per la qual cosa lo dit supplicant ha [...] maestres de Proença, los quals obraren en les dites saline[s] mo]lt de temps e melloraren aquelles, en les quals obres de mellories despés del seu propri .XL. mil·lia *solidos*, per les quals obres la re[g]alia del senyor rey pres creximent e melloria e profit, e honor de la ciutat e del regne s'és seguit, car ara habundent [*sic*] suficientment en sal a la ciutat e al regne, e d'abans apenes bastava a quatre meses de l'any, e.s fa ara pus blancha e pus nèdea que d'abans no fahi[a], e més se'n troba ara le[s] dues parts que no fahia.

anys després. Cal remarcar, a partir d'aquest document, la probable proximitat física entre salines i l'Illa del Palmar.

El rei Pere II, que abans li havia cedit l'Albufera i la Devesa, assignà a la reina Elionor de Sicília el 1363 (CARUANA, 1954)³ també les Salines. Al privilegi del rei Martí (Saragossa, 20-12-1399), dirigit a dona Violant de Bar, viuda de Joan, el seu germà, hi ha una clara referència al seu domini sobre l'Albufera, Salines i Devesa. A l'ACA es conserva l'escriptura d'arrendament que en fa l'any 1400. Un altre document de 1401 recorda la cessió del rei Pere II de «l'Albufera, Salines i Devesa de València». L'any 1418 fou disposada la reversió de la sal i els seus impostos a la corona, un colp perduda la influència de la usufructuària dona Violant, després del Compromís de Caspe.

A l'Arxiu del Reial Patrimoni (Batlia general) deu haver-hi prou material sobre els afers de les Salines. Tenim notícies del regnat d'Alfons el Magnànim sobre el reglament per a l'administració de la renda de la sal (MOMBLANCH, 1960) i un privilegi del 3 d'octubre de 1455 sobre el quint del peix i les Salines de l'Albufera (Llibre 9 duplicat, mà 3.ª, CASTAÑEDA, 1916-23). Una carta reial de Joan II (23-2-1469) reintegrava Martí Alfonso d'Astorga com a guardià de l'Albufera, Salines i Devesa (BRANCHAT, 1786).

El text d'ESCOLANO (1611, lib. VI, cap. xxvii, 5) és suficientment il·lustratiu per a justificar-ne la transcripció.

«Al lado, que mira al mar, subiendo de Valencia, al medio dia, tiene este Viuel de naturaleza una famosa Deesa de espeso xaral; que media entre el mar y ella, de anchura de medio quarto de legua, y de tres de longitud: y viene a rematarse en el desbocadero de la Laguna... En este espacio, una legua antes de llegar a la dicha boca, se veen las Salinas, que bastecen copiosamente de sal la Ciudad, y su comarca. La qual hazen en esta forma: Sacan dos acequias de agua, que van a dar a un pozo muy ancho, y muy profundo, donde se haze la primera digestion; y despues sangrandole por muchas canales, coladeros, y venas, encaminan el agua a diferentes eras, o placetillas: y en ellas empantanada, y rebuelta con el rocío del cielo, se recueze a los rayos ardientes del Sol del Estio y Caniculares: de que queda convertida en sal.»

Remarquem alguns extrems del text. Una llegua al N de la Gola de l'Albufera —és a dir, a 6'7 Km— són localitzades les Salines; llur producció és copiosa a tal punt que abasten la ciutat i la seua contrada. Dues séquies —que no sabem d'on venien— assortien d'aigua marina (amb tota probabilitat) una bassa ampla i pregona, evaporador d'on passava a les eres o placetes on precipitava la salmorra.

De l'any 1629 o 1630 és la referència del cartògraf Pedro Teixeira que diu que a dues llegües de la Torre de Cullera, en una costa despoblada «se halla la entrada de las salinas» (BLÁZQUEZ, 1910). No és molt, però són les úniques dades escrites que en tenim.

³ La gran majoria de la documentació de MOMBLANCH i CARUANA pertany, encara que no ho diguen, a la immensa i meritòria obra de V. BRANCHAT (1784-86), que dedica a les regalies de l'Albufera les pp. 339-364 del tom I i les 349-504 del III.

Les fonts cartogràfiques

No conec cap representació estrictament cartogràfica que dibuixe les salines que ens preocupen, encara que directament o indirecta les rotulen. La primera cosa és ben explicable per l'escala poc detallada de la major part de la cartografia tradicional.

D'entre els mapes —tots calcats i recalcats— que integren la família neerlandesa, dels segles XVI i XVII, podem agafar el gravat per A. OERTEL el 1584 com a cappare i hi trobem el topònim *Salines* sobre l'extrem de la Devesa, no rotulada. La resta dels flamenes fan el mateix i ens donen una aproximació a un fet real del seu temps (fig. 1). Amb uns elements novells ensopeguem a la carta geogràfica de F. A. CASSAÜS⁴, formada i gravada l'any 1693. Hi compareix una *Torre Nueva de las Salinas*, els topònims *El Palmar* i *Alcatí* i unes quatre minúscules siluetes a NE del Palmar que tant podrien ser les barraques del poblet (?)

Fig. 1.—Fragment del mapa d'Abraham Oertel, *Valentiae Regni Typus* al *Theatrum Orbis Terrarum*, edició de 1584. El rètol de *Salines* figura a tots els mapes de l'escola neerlandesa.

⁴ Estic confeint un treball sobre la gènesi d'aquest mapa, que serà publicat a l'Homenatge al professor Sebastián García Martínez.

Fig. 2.—Fragment del Mapa del Arzobispado de Valencia de 1761, on l'Albufera esdevé particularment afavorida. Hi trobem la Torre de las Salinas.

com les eres de les Salines. La mala conservació dels exemplars de la carta no permeten decidir. El mateix resultat i problema es presenta amb el mapa de 1752 que acompanya el llibre de MIÑANA, *De Bello rustico Valentino*. El Mapa del Arzobispado de Valencia de 1761 —sovint mal atribuït a J. J. Castelló— ens aclareix la posició relativa de la Torre de les Salines i que les siluetes del Palmar són efectivament un estol de barraques. L'extensió figurada com a Albufera hi ve a correspondre a l'àrea de tota la marjal (fig. 2).

L'amollonament de l'Albufera per part del Patrimoni Reial, que ja s'havia produït el 1579, fou repetit el 1761 i aquest colp deixà diversos documents gràfics derivats del treball de l'agrimensor de la Ciutat, Joan Baptista Romero. El millor de tots és el *Plan topográfico de la Albufera de Valencia sacada de las medidas exactas que tiene echas don Juan Bautista Romero* (Museo Naval de Madrid, XLVII-10, fig. 3)⁵. Al Servicio Geográfico del Ejército es conserven dos plànols de 1805, *Plano topográfico de la Albufera perteneciente al Excmo. Sr. Príncipe de la Paz*, per J. Ibáñez i J. Larramendi (1/13.350 ca); l'altre anònim, amb

⁵ CARCANA (1954), p. 63, duu una versió més historiada i amb decoració pseudobarroca del mateix plànol de 1761, procedent de la Confederació del Xúquer.

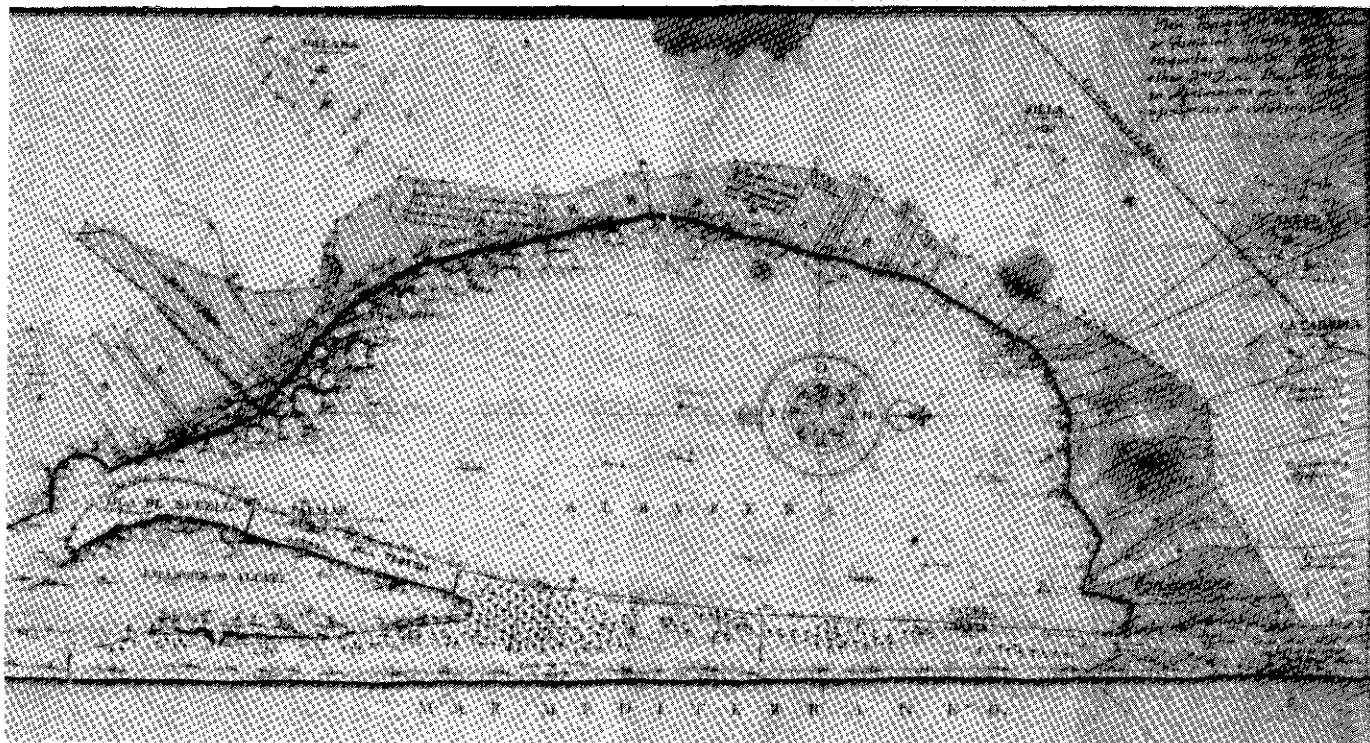

Fig. 3.—*Plan Topográfico de la Albufera de Valencia* de Joan Baptista Romero, alçat amb ocasió de l'amollonament, en recuperar-la el Reial Patrimoni el 1761. Hi apareix la situeta i el rètol de *Torre Nueva*. (Musco Naval de Madrid, XLVII-10.)

el mateix títol, té una escala 1/38.250 ca. (SGE, 191 i 192); ambdós tenen el mateix origen, si no són còpies de l'original de ROMERO. Per al nostre afer podria ser important que la Torre de les Salines hi apareix rotulada terra endins, prop de l'estany gran, al racó septentrional de l'Alcatí i a l'W del *Llano de la Sancha*, mentre la Torre Nueva, que també apareix a la perspectiva superior, hom la dibuixa ran de mar. La resta de la informació coincideix.

El plànol que inclou F. J. JAUBERT, Baró de Paçà (1823), corresponent als seus viatges de recerca dels regadius entre 1816 i 1819, dóna una versió peculiar del laberint Alcatí, Recatí, Illa del Tresor, tot figurant la *Torre Nueva* i una «pregola» del Perellonet (fig. 4).

El *Plano de una parte de la Costa de Valencia... comprendiendo la Albufera*, de J. Espejo, 1831 (Museo Naval de Madrid, XLVII-3) inclou tots els elements coneguts: *Alcatí*, *Recatí*, *Palmar*, *Rincón de la Olla* y *T.^e Nueva*, però no la Gola. Les referències a les Salines, per tant, s'han esvaït a finals del segle XVIII.

Podríem esperar dels mapes de Tomás LÓPEZ alguna novetat, però ni el de 1762, ni el de 1788 fan altra cosa més que reproduir els rètols de CASSAUS. Mossèn CABANILLES, pocs anys després (1795), més realista, suprimeix l'especificació de salines a la *Torre Nueva* rònega: ja feia anys que no hi havia extracció de sal. Per altra part, les formes de la restinga s'han simplificat a tots els mapes del segle XVIII.

La panoràmica de Van den Wýngaerde

El dibuix a ploma i aquarel·lat del prodigiós dibuixant del seguici flamenc de Felip II correspon a 1563 (Bildarchiv d. Öst. Nationalbibliothek, Cod. Min. 41, fol. 15) i vol ser una vista d'ocell panoràmica (fig. 5), presa des de xaloc i de mar endins, enfront de la Devesa. Evidentment es tracta d'una composició imaginària, car en aquell temps l'únic observatori enlairat, el Miquelet, no servia per a l'afer i des del Castell de Cullera, és clar que no ho va observar. El recorregut terrestre sí que és compatible amb la distorsió o incurvació que imprimeix a una costa que ara, com aleshores, és palesament rectilínia.

La part del disseny reproduïda a la figura 5 conté la representació de l'Albufera i un peduncle —*spit*— incurvat i doble que la tanca. (No cal oblidar que l'autor flamenc estava prou avesat a aquestes vistes). Una alineació de dunes, la litoral, roman ben clara; la Gola llunyana s'endevina a l'últim pla del dibuix, oberta i recta. Dins la doble península que confegeix el peduncle un estany individualitzat (l'Alcatí per a nosaltres) resta ben obert al llac i a la seua capçalera, o siga, al N, devers on ara situem el Racó de l'Olla, se segregaren les Salines. A les figures següents (6 i 7) he assajat de simplificar i rectificar el panorama, reduint-ho a un plànol.

La toponímia, passada pel sedàs d'un flamenc que sens dubte mastegava algun dialecte itàlic, conté *La Boffera* (l'Albufera), *La Devega* (la Devegia, la Devesa), *Salines*, *Barracas* (les Barraques és el topònim més corrent per al Saler, fins al segle XVIII), *Sensa* (Pla de Na Sanxa, probablement). A l'horitzó figuren

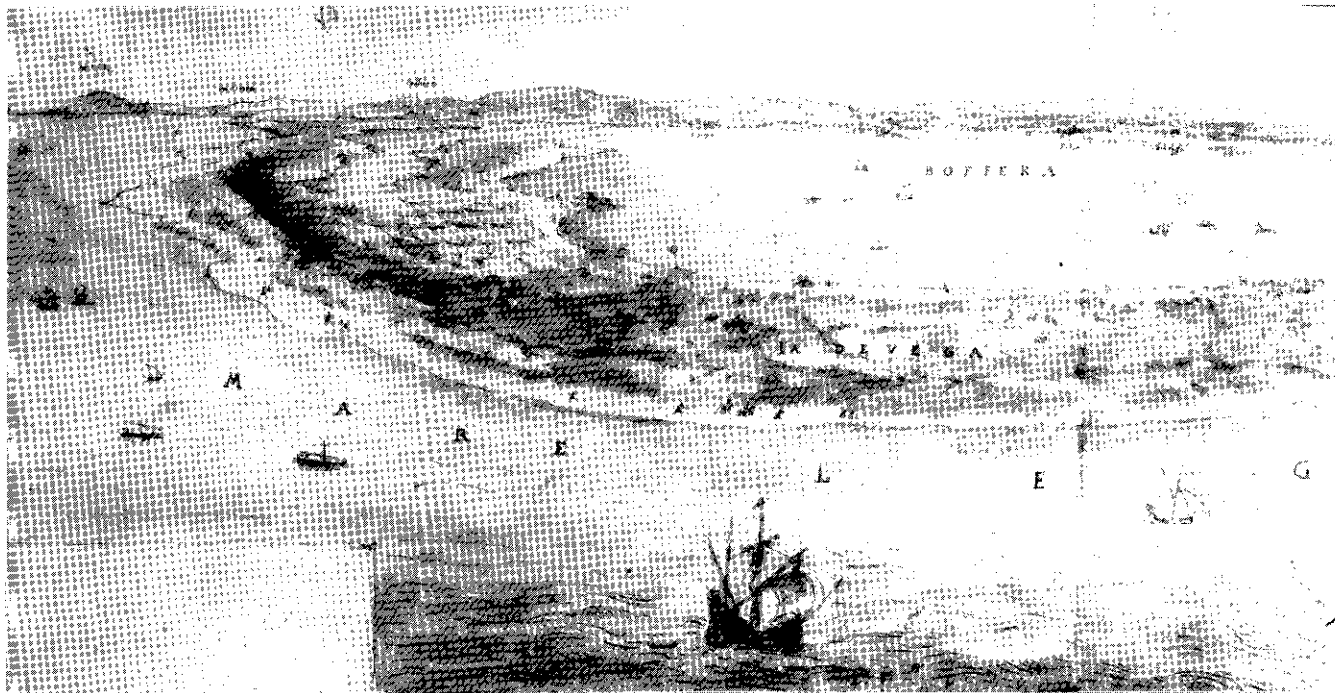

Fig. 5.—Meitat esquerra de la vista ideal de l'Albufera de València. Dibuix a ploma aquarel·lat d'Anton van den Wyngaerde, 1563. (Bildarchiv d. Öst. Nationalbibliothek, Cod. Min, 41, fol. 15. Reproduït amb autorització.)

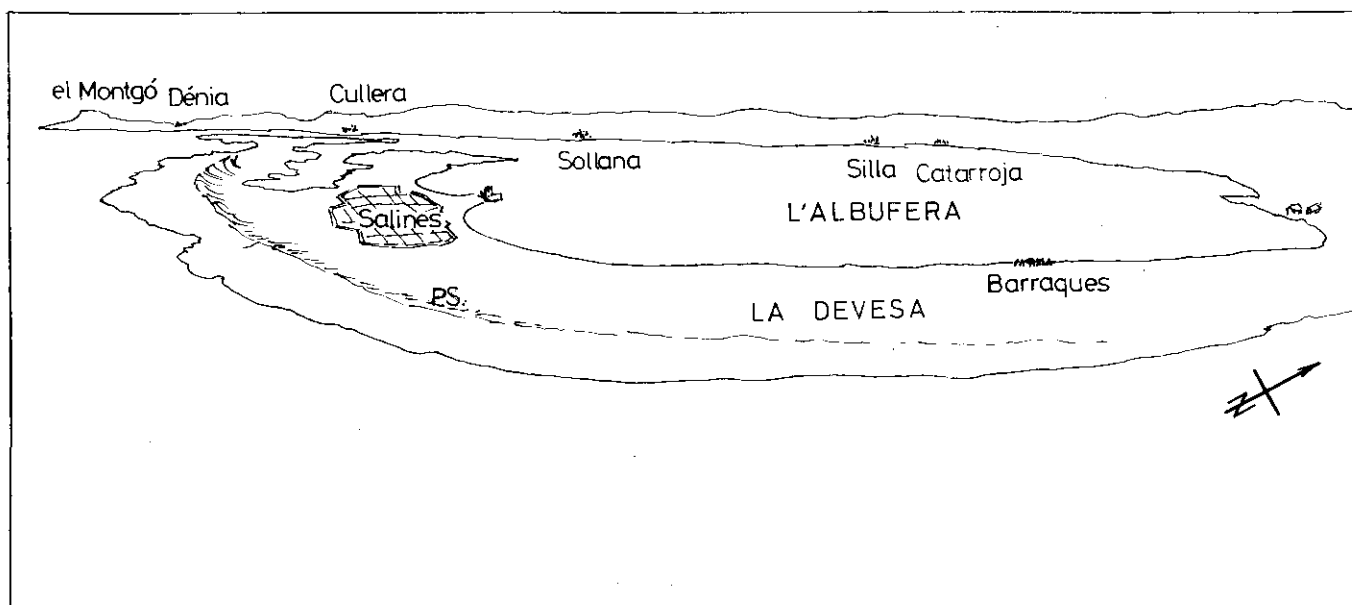

Fig. 6.—Calc simplificat del gravat anterior amb la identificació probable o segura dels topònims.
P. S.: Pla de Na Sanxa.

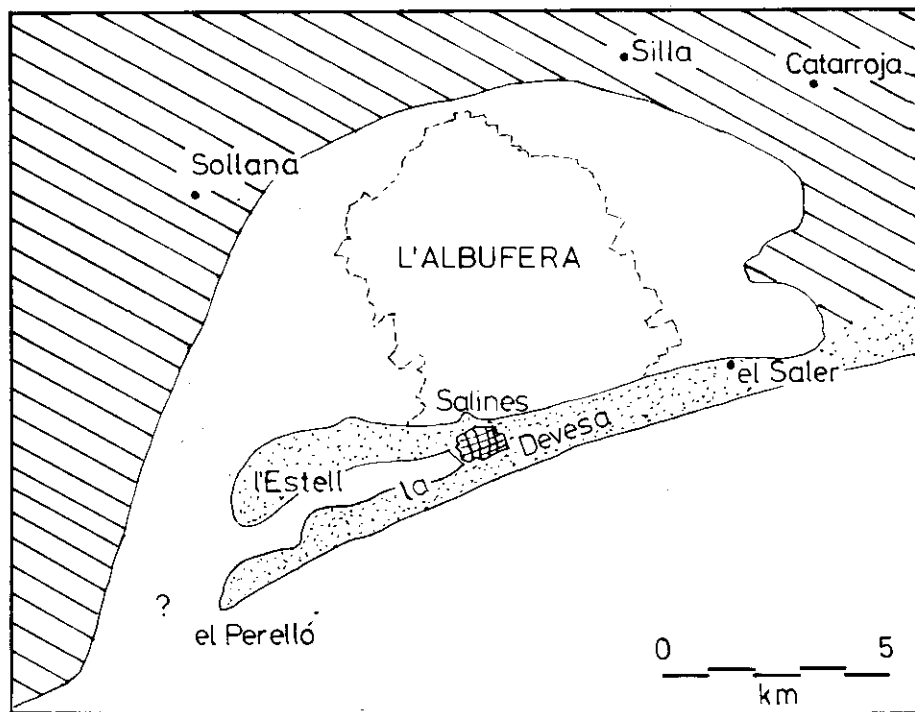

Fig. 7.—Rectificació de la vista ideal d'ocell del dibuix d'A. van den Wýngaerde, amb la situació de les Salines. La línia de traços respon al límit legal de l'actual Albufera.

Mogga? (el Montgó), *endenia* (Dénia), *Colliera* (Cullera), *Sorha?* (Sollana?), *Siller* (Silla) i *Catarroja* (Catarroja).

El panorama és animat per barques i vaixells diversos que pul·lulen per la Mar *Legúrica*, una nau de tres pals, diverses galeres, algunes barquetes de vela llatina dins i fora de l'Albufera i tres de caçadors d'aus entre Catarroja i les Barraques del Saler. Podrien ser caçadors els que circulen per la vora marina —a fe que molt concorreguda!— i dos genets, guardes de la costa. És més que probable que l'estada de l'autor al País tingués motivacions militars: la defensa de la costa era aleshores el mot d'ordre.

Per a mi és una troballa sensacional la representació de les enigmàtiques salines. Dues dotzenes d'eres o safaretxos apareixen dividits per motes artificials sostingudes per estakes clavades. Un cigonyal o dos devien treure aigua ¿de l'Albufera o vers l'Albufera? Una edificació de certa categoria, que incorpora una torre quadrada, sembla ser la casa de les salines i la seua situació fa pensar en un moll o carregador en el que ara és el Fangaret. Busquem i no trobem la que el segle XVII es dirà Torre Nova de les Salines —¿on és la vella?—; no hi compareix tampoc cap séquia d'entrada ni eixida de les salines.

ASSAIG DE LOCALITZACIÓ CARTOGRÀFICA

Les distàncies

En realitat només disposem de dues dades segures pel que fa a la localització. El document esmentat abans, de 1358, engloba el Palmar amb el domini de les Salines, de la qual cosa és legítim deduir que n'era aprop, però no res més. ESCOLANO, més explícit, dóna una llegua com a distància entre la Gola i les Salines. Si es tracta d'una «llegua antiga» (6.718 m) i no d'una «llegua jurídica» (4'2 Km), l'apreciació coincideix exactament amb la distància actual entre la Gola del Perelló i la raconada de la carretera del Palmar-el Racó de l'Olla. Més prop de la mar no hi podem anar, perquè ens ficariem a la mateixa Devesa o restinga —i una *mallada* no podria ser una salina—. Més a ponent, aniríem a parar dins l'Albufera estricta on l'aigua dolça és l'enemic més gran de la producció de sal.

Concretant més, els detalls cartogràfics encorralen el possible emplaçament de les Salines a llevant de la Sequieta o Séquia Nova, o més bé entre la Séquia del Racó de l'Olla i l'actual carretera, a la capçalera de l'Alcatí, o siga, el Racó de l'Olla, allí on va ser construït el fracassat hipòdrom i ara es dreça el centre d'informació del Parc. Casualment és l'únic punt on en la foto aèria de 1956 hem pogut albirar alguna estructura quadriculada, resta de les antigues eres de sal (?).

La Torre Nova

Les referències a aquesta torre de guaita, que és: *nova* probablement des del segle XVI, són relativament nombroses. El 1574 en parla un document citat per MOMBLANCH (1960), però no figura a la cartografia flamenca, que sol tenir prou esment en localitzar torres i talaies. CASSAÚS, en canvi, sí que la representa al seu mapa de 1693 com a *Torre Nueva de las Salinas*. El manuscrit de Josep Joaquim CASTELLÓ, situat devers 1783, s'hi refereix en concret.

Les informacions recollides per Tomás LÓPEZ el 1778 aporten una notícia important de restes d'una torre. Francesc Carbonell, rector de Sollana, en efecte, en carta dirigida al cartògraf, col·loca «la torre de la “Sal” a orillas de la “Albufera”, entre el Palmar y el Saler, dista como media ora del primero, bien que de ella solo quedan las ruinas y cimientos» (CASTAÑEDA, 1916-23). Mitja hora de camí és, poc çà poc lla, la distància d'1'5 Km que separa el Palmar de la vora interna de les hipotètiques salines on hi hauria la torre que les defenia: la coneixem pel gravat de Van den Wýngaerde. Per tant, són dues torres diferents: la de guaita —la Nova—, i la de guarda de la salina, ja abandonada feia temps. El mapa de LÓPEZ de 1762 i els següents consignen encara *Torre Nueva de las Salinas*; Mossén CABANILLES, més racionalista, el 1795 ja ho deixa en *Torre Nueva*, com havia fet ROMERO el 1761 i farà JAUBERT el 1823 i les cartes hidrogràfiques després. La identificació de l'indret amb el solar de la caserna de carabiners, ara Casal d'Esplai, és indiscutible.

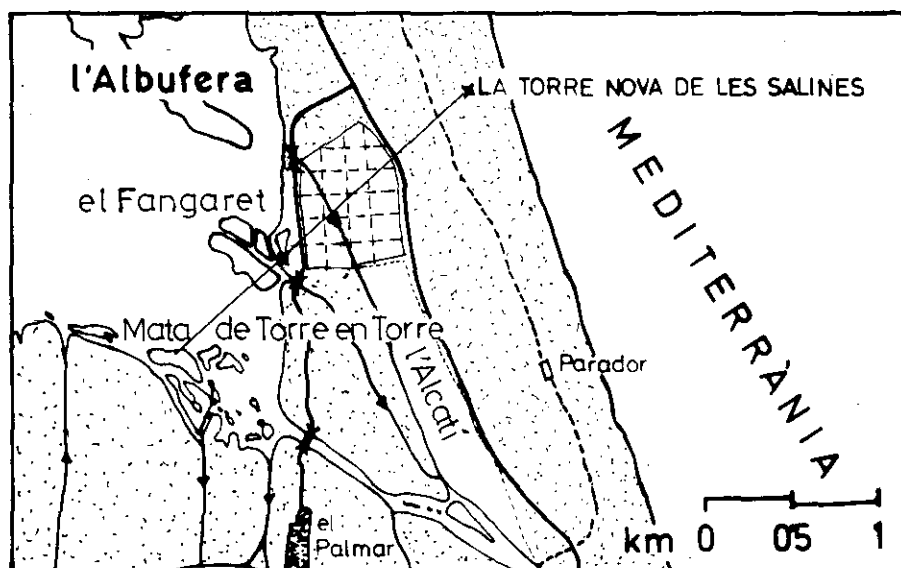

Fig. 8.—Alineació de la torre de custòdia i de la Torre Nova de les Salines, estalonada per la geometria i la toponomàstica. (Veure el text).

Les distàncies que ens donen autors o mapes ho confirmen: a dues llegües del Grau de València, segons ESCOLANO, i a 1'5 llegua de la Gola del Perelló, segons CASTELLÓ (p. 145); un document de 1781 (CARUANA, 1954) precisa que la Torre Nova és a l'altra banda (al S) de la Séquia del Pujol. Un valuós detall toponímic ens ofereix una confirmació inesperada i insospitada: la Mata de Torre en Torre que es troba a l'angle SE de l'Albufera. D'acord amb el procediment mariner de posicionar-se amb enfilades o senyes (ROSSELLÓ, 1982), la situació de la mata correspon a l'alineació traçada per damunt les torres Nova i de les Salines (fig. 8). Vetaci com roman explicat un topònim enigmàtic.

No vull oblidar una al·lusió al Pla de Na Sanxa. El topònim es conserva a la Devesa un poc al N de l'indret on situem les Salines i a ponent de l'estany artificial del Pujol. De més a més de figurar el nom al croquis de Van den Wýngaerde (1563), Na Sanxa és documentada com a propietària ramadera el 1385 i la Barraça de Na Sanxa, el 1454 (MOMBLANCH, 1960). Nicolau Primitiu GÓMEZ (1931) parla de restes romanes del segle II i d'un gros mur de pedra i morter mig submergit vora l'aigua, que li sembla també romà... ¿Tindria alguna cosa que veure amb les salines?

L'assortiment d'aigua salada

A unes salines, els cal aigua de mar per a poder-la concentrar. Ni a la foto aèria més antiga, ni a les restitucions, ni menys al trasbalsat paisatge actual, apareix cap indici d'un canal d'alimentació marina que hauria de travessar tres alineacions dunars. El text d'ESCOLANO no és prou explícit per a saber d'on treien les *dues séquies*, encara que el «pozo muy ancho y muy profundo» tal vegada és allò que ha restat fixat en el topònim de l'Olla. El Racó de l'Olla devia ser la capçalera de l'Alcatí. ¿Hi podia arribar aigua marina directament per una gola —temporalment o estable— molt més oberta? És una hipòtesi no desdenyable.

Si no, caldria anar-nos-en a l'actual Gola del Perellonet —que aleshores no existia com a tal gola— i que hagués exigít una séquia excavada de més de dos quilòmetres entre salines i mar oberta, quan la travessa directa de la Devesa tan sols hagués arribat als 900 metres.

Una última idea —per tal de no descartar cap possibilitat— seria la del no massa versemblant aprofitament d'aigües salades profundes que romanen per sota l'aigua dolça de l'Albufera (les sènies del document de 1358?, els cigonyals de Van den Wýngaerde?) o el tragí amb carros i botes d'aigua des de la mar, més poc creïble encara.

El Saler

Tot i que qualsevol profà reconeix el parentiu d'aquest topònim —'recipient on és col·locada o guardada la sal'— amb el clorur sòdic, resulta difícil casar-lo amb les salines que ens ocupen. Per una banda, la cartografia anterior al segle XVII, ni la documentació, no dona altra referència del futur llogaret més que *Barraques*. Al plànol de 1761, alçat per J. B. Romero, conviuen ambdós topònims: *Barracas* i *Saler*. La primera pensada, per tant, de buscar-hi les antigues salines, cal descartar-la.

Aleshores només resta la hipòtesi de considerar el Saler com a punt de dipòsit i de càrrega de la sal que devia arribar-hi per via aquàtica en barquets des de les Salines que en distaven 6 Km. Des d'allí el camí terrestre fins a València era més faedor.

Un topònim que podria fornir un altre indici, *Casa del Rei*, no ens ajuda precisament. N'hi havia una dellà de la Gola del Perelló, al Mareny de Barraquetes; una altra Casa del Rei, al S del Palmar, tampoc pot tenir relació amb la regalia de les Salines. Els topònims *Conquets* (confrontació de Sueca) i *Saladar* (confrontació de Cullera) que figuren a la fitació de 1579, són descartats també com a possibles indicis.

Paper de les Salines en una hipòtesi genètica

No són moltes les deduccions sòlides que hem pogut treure a les pàgines anteriors. Tanmateix, el fet indiscutible de les Salines i llur localització quasibé segura, ens obliga, a tall de conclusions, a buscar-ne les circumstàncies geomòrfiques.

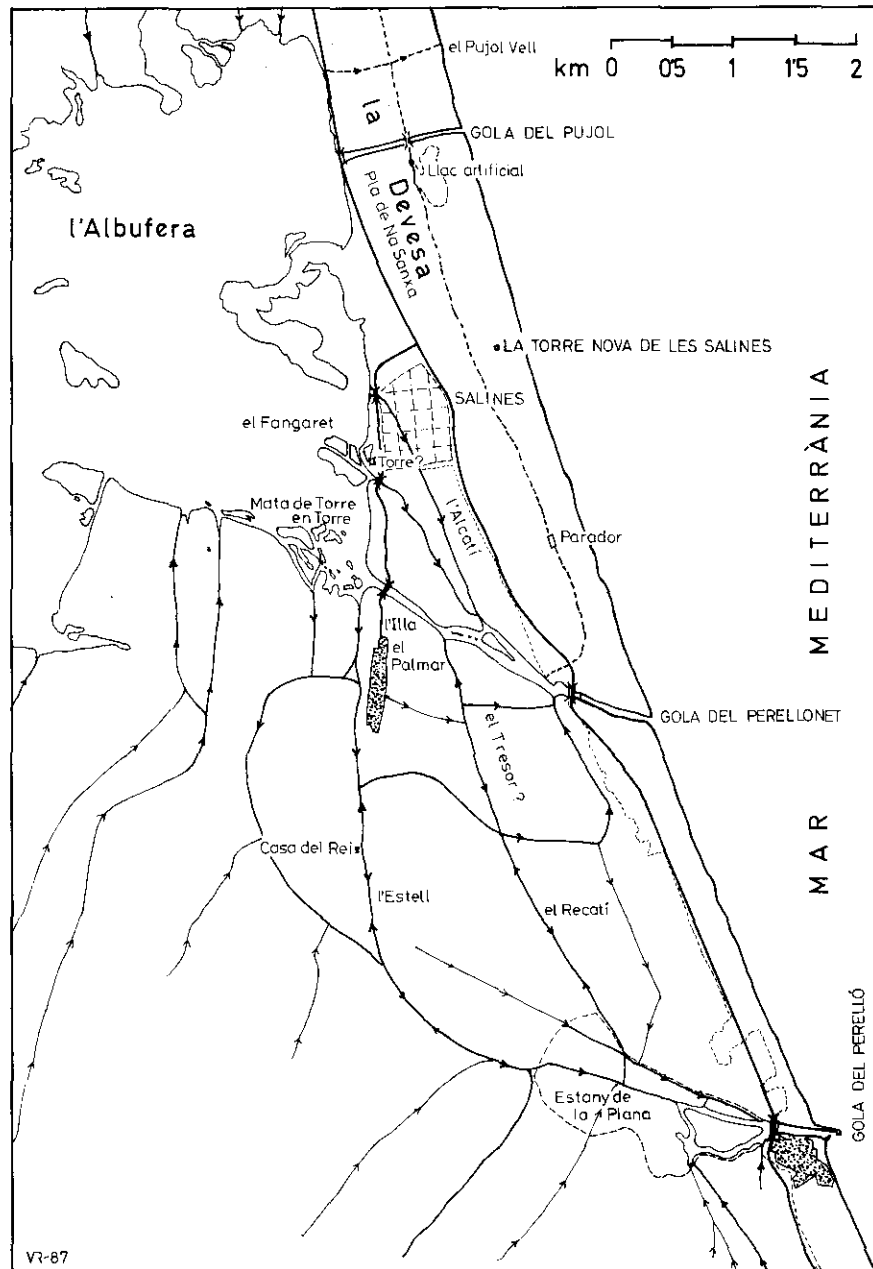

Fig. 9.—Mapa de conjunt de la situació estimada de les Salines de l'Albufera i d'altres accidents relacionats.

Recapitulació de dades històriques i geogràfiques

La primera referència, any 1250, ens fa pensar en una explotació preexistent, islàmica. Els comptes d'aprofitament i rendes testifiquen l'activitat salinera al llarg dels segles XIII i XIV, però el document de 1347, que fa esment de la millora de la sal «lletja i negra», evoca un problema de permeabilitat o contaminació al·lbuferenca. Les reines que són usufructuàries de les Salines durant el segle XV no les rebien per altra raó que unes rendes sanejades per a nodrir els seus dispendis no sempre discrets.

El croquis d'A. VAN DEN WYNGAERDE, de mitjan segle XVI, permet quelcom més que teoritzar: sens dubte havia vist les salines en un lloc concret, geogràficament interpretat. ESCOLANO —que escriu o publica el 1611—, també aplicat, es refereix encara a un abastiment copiós de sal. Hi havia, en pocs mots, unes salines en bona producció, entre la Devesa i l'Albufera, al fons de l'allargassat estany de l'Alcatí, en una situació *ara* absurda i ¿aleshores?

Les concessions de Felip V (1708 i 1709) de l'Albufera, la Devesa i encontorns al Conde de las Torres no parlen per a res de sal ni salines. Més encara, les minucioses ordenances de 1761, quan Carles III recupera el «reial joiell», res no diuen tampoc de sal ni salines. ¿Havien esdevingut arrossar? ¿Retia més l'arròs que la sal? El declivi de les Salines, avançat el segle XVII, és un fet irreversible. Els motius poden ser diversos: canvis de nivell, de la gola, competència d'altres salines més rendibles un colp millorats els sistemes de transport, canvis de legislació, etc.

Una reconstrucció genètica

No sabem a què corresponia el topònim la *Conca de l'Albufera*, esmentat a la documentació del segle XIII; probablement es tractava de l'espai llacunar i de l'amfibi; la *Creu de la Conca*, que perviu molt de temps a l'arrencada de la Devesa, no ens aclareix res.

Sí que ens aprofita, en canvi, el Racó de l'Olla. El sentit de 'gorg' és el més freqüent als dominis llacunars o marítims. L'*olla* podria ser una de les supervivències d'unes instal·lacions que estaven a un *racó*, part interior d'una cala o badia, l'Alcatí en aquest cas.

Les alternatives per a l'alimentació de les instal·lacions salineres són poques. a) La gola molt oberta —tan oberta que no caldria parlar de gola— de mode que la mar hi entrés lliurement i l'aigua salada ocupés l'Alcatí o el seu si predecessor. M'inclinaria per aquesta solució al moment de l'inici de les salines islàmiques. b) Una séquia artificial —o remanegada— d'assortiment coincidiria més o menys amb l'actual Gola del Perellonet. Sembla que qualsevol altre traçat hauria d'haver deixat rastres. c) Un canvi molt dràstic del nivell de la mar explicaria moltes coses, però per ara no en tenim testimonis amb posterioritat a la transgressió flandriana; ni tan sols gosaria dir la repercussió que sobre unes salines (adossades a una albufera) podria tenir.

El tancament de l'Albufera de València, l'ha produït una fletxa lliure, con-

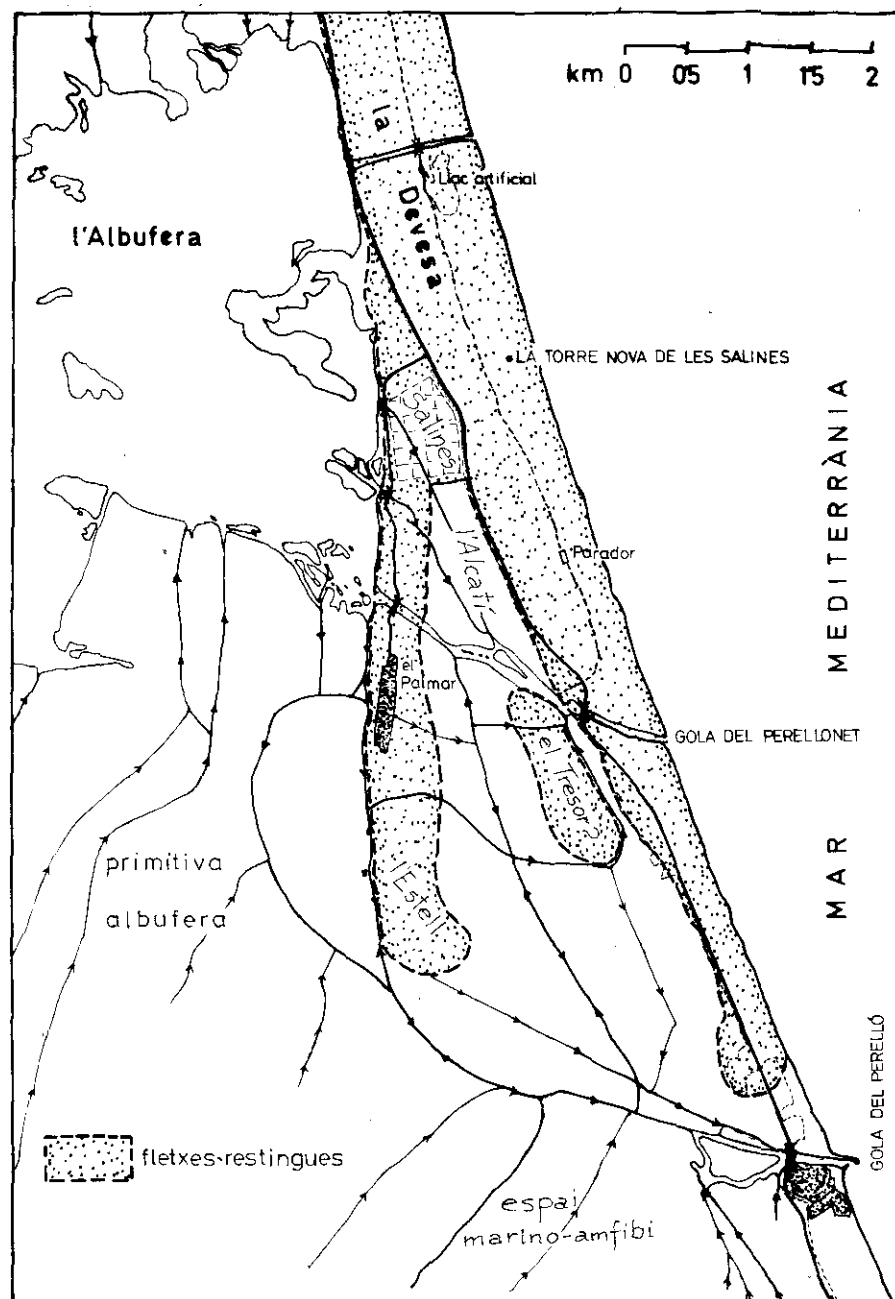

Fig. 10.—Hipòtesi d'un possible estadi evolutiu de l'Albufera el segle XVI, encara no tancada del tot. Les fletxes hi han avançat des del N, però les del S encara no s'han soldat.

vertida després en restinga; en altres paraules, el joc de la deriva longitudinal fou progressivament substituït per l'acció constructora de l'onatge. Hipotèticament ens és permès de situar-nos en una etapa en què un *spit* o *poulier* avança vers migjorn amb dos o tres peduncles: l'Estell, el Tresor?, el Perelló. Enmig d'ells la golfada de l'Alcatí obri pas a les Salines. Entre el Mareny de Barraquetes i el Perelló vaig postular fa temps (ROSSELLÓ, 1979) un portell de 2'5 Km que s'adiria amb aquesta hipòtesi.

Les basses i «illes» meridionals serien en aquest panorama un residu del que hi havia abans del rebliment provocat sobretot pel Xúquer. L'Alcatí i la Plana en la primera meitat del segle XIX (MADOZ, 1845) són encara oposats a l'Albufera o estany principal. Entre les illes hom compta l'Estell⁶, el Palmar, l'Illa (de la Florida), el Tresor, que podem qualificar de *mates* evolucionades. El bloqueig de la Gola, insinuat el segle XVI o XVII, consumat el XVII o XVIII, va ajudar l'acceleració del rebliment antròpic: les condicions s'havien capgirat.

25 de maig 1987

BIBLIOGRAFIA

- ARROYO JLERA, R. (1961): «La sal en Aragón y Valencia durante el reinado de Jaime I», *Saitabi*, XI, pp. 253-261.
- BLÁZQUEZ, A. (1910), «Descripción de las costas y puertos de España de Pedro Teixeira Albernas», *Bol. R. Soc. Geogr.*, 52, pp. 36-144, 180-233.
- BRANCHAT, V. (1783-86), *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el Reino de Valencia*, València, Orga. 3 volums.
- CABANILLES, A. J. (1795-97), *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del reino de Valencia*, por A. J. Cavanilles, Madrid, Imprenta Real, 2 volums.
- CARUANA TOMÁS, C. (1954), *Estudio histórico y jurídico de la Albufera de Valencia*, Valencia, Ayuntamiento, 238 pp.
- CASTANEDA, V. (1916-23), «Relaciones geográficas, topográficas e históricas del reino de Valencia hechas en el siglo XVIII a ruego de D. Tomás López», *Rev. de Arch. Bibliot. y Mus.*, XXXV-XLII.
- [CASTELLÓ, J. J.] (1783), *Descripción general del Reyno de Valencia*, Ms. de 535 pp. + index. (Biblioteca Pública de València.)
- ESCOLANO, G. de (1611), *Segunda parte de las Décadas de la historia de la ciudad y reyno de Valencia*, València.
- [GÓMEZ SERRANO], Nicolau Primitiu (1931), «Secció d'Antropologia i Prehistòria. Resum dels treballs de la Secció durant l'any 1930», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, pp. 74-76.
- GUAL-CAMARENA, M. (1965), «Para un mapa de la sal hispana en la Edad Media», *Homenaje a J. Vicens Vives*, I, pp. 483-497, Barcelona.
- JAUBERT, [F. J.] (1823), *Voyage en Espagne dans les années 1816, 1817, 1818, 1819, ou recherches sur les arrosages*, Paris.

⁶ La paraula *estell* és usada també a l'arxipèlag de Cabrera, per a designar una sèrie d'illots que semblen arrencats de l'illa gran. Pel que en sabem el mot no es conserva en cap altre indret del domini lingüístic català.

- MOMBLANCH, F. de P. (1960), *Historia de la Albufera de Valencia*, València, Ajuntament, 322 pp.
- ROSSELLÓ VERGER, V. M. (1972), «Los ríos Júcar y Turia en la génesis de la Albufera de Valencia», *Cuadernos de Geografía*, 11, pp. 7-25.
- ROSSELLÓ VERGER, V. M. (1979), «Una duna fósil pleistocena en la restinga de la Albufera de Valencia», *Cuadernos de Geografía*, 25, pp. 111-126.
- ROSSELLÓ VERGER, V. M. (1982), «Toponímia litoral valenciana: pesqueres, caladors i senyes», *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, X, pp. 1-9, Barcelona.

